

Hannah Arendt a menekültekről és az emberi jogokról

Az utóbbi néhány évben a migráció és különösen a menekültek kérdése a politikai napirend kiemelkedő témájává vált, ami önmagában természetesen nem meglepő, de maga a jelenség egyáltalán nem új. Az elmúlt évszázadban a nagyobb világpolitikai és belpolitikai változások, amelyek gyakran az országhatárok változásával is együtt jártak, a menekültek hatalmas tömegeit mozdították ki eredeti lakóhelyükről. A két világháború, a forradalmak és a polgárháborúk világszerte sok millió embert kényszerítettek szülőföldjük elhagyására, akik országhatárokon átkelve voltak kénytelenek új hazát keresni. Természetesen nem minden népmozgásnak voltak politikai motivációi, hiszen gazdasági összeomlások, illetve nyomukban a jobb megélhetés reménye, természeti katasztrófák vagy akár kalandvágy is óriási embertömegeket indíthatott útjára. Valószínűleg nincs is olyan ország, amelyet ne érintett volna valamilyen módon a tömeges ki- vagy bevándorlás, sőt egy-egy ország egyszerre, jóllehet különböző időpontokban lehetett kibocsátó-, cél- vagy éppen tranzitország. Magyarország is többször váltotta szerepét 20. századi történelme során. Az első világháború idején és különösen a békeszerződést követően mintegy 350–400 ezer ember menekült a trianoni Magyarországra, akiknek életkörülményei csak hosszú évek alatt normalizálódtak. A nyolcvanas évek második felétől elsősorban politikai okokból érkeztek menekültek Erdélyből, aminek hatására Magyarország a keleti tömb országai közül elsőként csatlakozott az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez. Az 1956-os forradalom leverése után mintegy 200 ezer ember hagyta el Magyarországot a világ minden táján szétszóródva. 1989-ben Magyarország tranzitorzággként fogadott be, majd engedett át keletnémet menekülteket Ausztrián keresztül a Német Szövetségi Köztársaságba. Már ez a rövid történeti áttekintés is beláthatóvá teszi a menekültkérdés aspektusainak sokaságát és összetettségét, de ebben a tanulmányban nem elsősorban a történeti szempontok foglalkoztatnak, hanem azok a Hannah Arendt megfontolásából kiinduló

* A szerző politológus, filozófus, a Debreceni Egyetem BTK Politikatudományi Tanszékének oktatója. Email: balogh.laszlo@arts.unideb.hu

jogi és politikai kihívások, amelyekkel a világszervezeteknek és nemzet-állami politikáknak mind a mai napig nem sikerült megbirkóznia.

A menekültek problémájának megoldatlanságához számos tényező hozzájárul. Jól látszik, hogy még a probléma tudomásulvételére és kezelésére is csak akkor van hajlandóság, ha a menekültek tömege átlép egy kritikus határt és válságos helyzet alakul ki, vagy egyenesen humanitárius katasztrófa fenyeget. Ha a nehézségek kezelhetetlenné válnak, akkor vannak ugyan társadalmi és politikai reakciók, de ezek a legritkább esetben sem eredményezik államelméleti és jogi alapfogalmaink átértékelését. Az ilyen helyzetek félreérthetetlen egyértelműséggel jelzik és bizonyítják a menekültügyi megállapodások hatástalanságát és tartatlanságát. Amikor a problémákat már nem lehet a megszokott jogi és humanitárius keretek között kezelni, akkor a menekültügyi szabályozások és intézmények szinte egyik pillanatról a másikra látványosan omlanak össze.

Ami a kérdés kezelésének hétköznapi gyakorlatát illeti, az egyes befogadó államok igyekeznek azt humanitárius keretek között tartani, amely így látszólag megoldható az emberi jóakarattal, a szolidaritással és az együttérzéssel általános követelményei között. A fejlett államok általában az emberi jogok tiszteletben tartásából és védelméből vezetik le legitimitásukat, amelyeket alkotmányos alapjogokként rögzítenek és ismernek el. Ha ezeket másutt nem tartják be, akkor ennek politikáját élesen kritizálva az emberi jogok maradéktalan érvényesítésére szólítanak fel, miközben számos esetben ők maguk sem képesek megküzdeni a menekültkérdéssel az emberi jogok elveinek tökéletes tiszteletben tartása mellett.

Ami a bevándorlást illeti, ezek az országok az utóbbi évtizedekben valóban komoly előrelépést tettek a helyzet megoldása érdekében.¹ A bevándorlók ma sokkal nagyobb figyelmet és elismerést kapnak, mint bármikor korábban. Nem úgy tekintenek rájuk, mint akik átmenetileg az országban tartózkodnak, hanem úgy, mint akik a társadalom részévé váltak, illetve válnak. A bevándorlás diskurzusai elsősorban már nem az ott-tartózkodás jogi alapjairól, hanem a politikai és társadalmi integráció lehetőségeiről szólnak. Ezzel szemben a menekültek jelenléte nem emancipációs és integrációs, hanem sokkal inkább biztonságpolitikai kérdésként merül fel, amelynek egyértelmű célja, hogy a menekültjogot élvezők körét a lehető legszűkebbre szabja, miközben a menekültek tömegeit igyekszik elszigetelni a nyilvánosságtól. Minden civilizált ország önképéhez szervesen hozzátartozik a menekültekkel való humánus bánásmód követelménye és képe, ugyanakkor ezen államok politikusai

1 Julia Schulze Wessel: *Grenzfiguren. Zur politischen Theorie des Flüchtlings*. [transcript] Verlag, Bielefeld, 2017.

a legritkább esetben sem hajlandók átértékelni és felülbírálni a hozzá kapcsolódó politikai gyakorlatokat. Ha a menekültek tömege átlépi a kezelhetőség határát, akkor sem a probléma komplex újragondolása és radikálisan új módszereket igénylő megoldása a cél, hanem a jelenség láthatatlanná tétele a nyilvánosság számára. A kérdés alapvető megoldatlanságára utal, hogy a Nyugat országaiban folyamatosan növekszik a mindenféle személyazonosság és jogi státusz nélkül élők száma, hogy határaikon tömegesen jelennek meg menekültstátuszt remélők és kérők, miközben egyre szűkül az azt élvezők köre, illetve, hogy a jóléti zónától távolodva egyre több olyan externalizált jog- és törvénytelen tér jön létre, mint az internáló- és menekülttáborok.²

Talán nem csodálkozhatunk azon, hogy a menekültkérdés nem igazán vált a filozófiai reflexió tárgyává, ami persze nem azt jelenti, hogy filozófusok ne lettek volna üldözöttek vagy menekültek a 20. században, de sorsuk alakulását sokkal inkább a totalitárius rendszerek következményének tekintették, mintsem a nemzetállami rend vagy az emberi jogok problémájának. A filozófusok új hazáikban inkább voltak előkelő idegenek, mint nemkívánatos betolakodók, éppen ezért azt a privilegiált réteget képviselték, akik számára a menekülés nemcsak veszteséget, hanem újabb lehetőséget is jelentett. Mindazonáltal az ilyen sorsok egyáltalán nem voltak tömegesek vagy szükségszerűek, sokkal jellemzőbb volt a menekülés közbeni katasztrófa vagy a letelepedés utáni kudarc, még ha ezekre meglehetősen ritkán és nem is szívesen emlékeztek.

„Mi, menekültek”

Talán Hannah Arendt volt az első gondolkodó, aki a menekülés és hontalanság kérdéseivel saját tapasztalatán keresztül először számot vetett, és a kérdést egy szélesebb összefüggésrendszerbe ágyazva tárgyalta. Kétségtelen, hogy Arendt elképzelései nem nyújtanak elméleti alapokat gyakorlati megoldásokhoz, de rámutatnak arra, hogy a menekülés és a hontalanság jelenségei milyen mélyen gyökereznek a modernitás politikai struktúráiban, és milyen módon előlegezik meg a totalitárius rendszereket. Manapság természetesen más a jogi helyzet és mások a menekülthullámok kiváltó okai, mint a két világháború között vagy a hidegháború idején, de az Arendt által felvetett kérdések manapság éppolyan aktuálisak, mint korábban, és a mai menekültválságok kapcsán egyre egyértelműbbé válik,

2 Julia Schulze Wessel: All exklusive. *Hinterland*, 2016 (20):12, 54–58.

hogy bizonyos jogi és politikai kategóriák újragondolása nélkül nem nagyon lehet remény a helyzet megváltoztatására.

Arendt a kirekesztést és az elűzetést a nemzetállamok hanyatlásával, felbomlásával és a totalitárius rendszerek kialakulásával kapcsolja össze. Szerinte ezek azok a tényezők, amelyek ha nem is szükségszerűen, de végül teljes népcsoportok elűzéséhez és kiirtásához vezettek. Maga a folyamat a 19. század második felében kezdődött, amikor is a nemzetállamok gazdasági expanziója felrobbantotta azt a kényes egyensúlyt, amely a politikai és etnikai viszonyok között fennállt. Először az első világháborút követő forradalmak és határváltozások nyomán jelent meg nagyszámú menekült, akik alapjaiban kérdőjelezték meg a nép-terület-állam szentháromságát. Mivel az állampolgárság a legtöbb országban területi hovatarozáson és etnikai származáson alapult, a hontalanok és menekültek olyan tömeget alkottak, amelyet a nemzetállami elvek alapján lehetetlen volt integrálni.³ Ez a szempont még akkor is kiemelkedő jelentőséggel bír, ha az állami szuverenitáshoz kötött bármilyen etnikai vagy politikai homogenitás-eszme pusztá imagináció, és ezért nem is lehet eleve adott, de a rá való törekvés minden esetben szükségszerűen kirekesztéssel jár együtt.

Az emberi jogokat a nemzetállamok törvényeibe, elsődlegesen alkotmányaiba foglalják, és így a szuveréntól függenek, még akkor is, ha elsődleges céljuk az állami önkénnyel és erőszakkal szembeni védelem. Arendt szerint az emberi jogok és a szuverenitás elveinek végzetes összemosása az oka annak, hogy embereket meg lehet fosztani jogaiktól. Az emberi jogok számára azért aporetikusak, mert olyan szélsőséges esetekben, mint a menekültválságok, általában használhatatlannak bizonyulnak, és egyáltalán nem azt a célt érik el velük, mint amit eredetileg szándékoztak. Az államok többsége ugyanis a migrációt általában szuverenitása nyílt veszélyeztetésének, a menekülteket pedig nyíltan ellenségnek tekinti, márpedig a mai menekültek nagy részét éppen az ártatlanság jellemzi. „A menekült azért kényszerül menedéket keresni, mert elkövetett valamit vagy a politikai nézeteiért üldözik. Nos, nekünk is menedéket kellett keresnünk, de semmit nem követtünk el és a legtöbbünknek eszébe se jutott, hogy radikális nézeteket valljon. Megváltoztattuk a »menekült« szó jelentését.”⁴ Arendt szerint a menekült

3 Hannah Arendt: Nemzetállam és demokrácia. In Balogh László Levente – Biró-Kaszás Éva (szerk.): *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt Olvasókönyv*. Kalligram, Pozsony, 2008, 149–157.

4 Hannah Arendt: We Refugees. *The Menorah Journal*, 1943:1, 69–77. Magyarul, Hannah Arendt: Mi, menekültek. *Liget*, 2016. április. Fordította: Horgas Judit; <http://ligetmuhely.com/liget/mi-menekultek/> (2017. 12. 18.)

eredetileg az a személy volt, aki tettei vagy gondolatai miatt kényszerült hazája elhagyására, és mint ilyen, minden esetben számíthatott a befogadó állam védelmére, mi több, egy állam civilizáltságának fokmérője volt, hogy befogadja a máshol politikailag üldözötteket, menekülteket, és védelmet nyújt nekik. A menekültek ezen alapvetően exkluzív státusza egészen a 20. század elejéig, illetve megszakításokkal a hidegháború végéig fennmaradt. Ennek hátterében minden esetben az a feltételezés állt, hogy valaki azért menekült el a hazájából, mert megszegte a törvényt vagy fellázadt a fennálló politikai rend ellen, és ezért politikailag nemkívánatos személlyé vált. „Az újfajta menekülteket nem azért üzték el, amit tettek vagy gondoltak, hanem azért, mert azok voltak, akik voltak és maradtak – mert nemkívánatos fajba találtak beleszületni, vagy nemkívánatos osztályba, vagy nem megfelelő kormány mellé álltak (mint például a Spanyol Köztársaság hadseregének tagjai).”⁵ A modern menekültek még az üldözöik fogalmai szerint is ártatlanok voltak, jogfosztásuk alapja pedig minden esetben tőlük független körülmények következménye volt.

Az első világháborút követő összeomlás, az államhatárok áthelyeződése és a forradalmak olyan menekülthullámot zúdítottak Európa számos országára, amelyre nem voltak, és nem is lehettek felkészülve. „A baj akkor kezdődött, amikor a menekültek új kategóriáinak száma annyira megnőtt, hogy ügyüket nem lehetett többet egy kivételes esetekre elgondolt, nem hivatalos eljárással kezelni.”⁶ Ilyen tömegű menekült helyzetét már nem lehetett a hagyományos civilizációs és humanitárius szempontokat figyelembe véve rendezni. Külön problémát jelentett, hogy hatalmas tömeg jelent meg, amely semmilyen jogi státusszal nem rendelkezett, de fizikai valójában nagyon is jelen volt. „A [...] nagy megrázkódtatás, amely Európát a menekültek feltűnésével érte, az a felismerés volt, hogy lehetetlen tőlük megszabadulni vagy beolvasztani őket a menedéket nyújtó ország nemzetiségébe. Kezdetből általános volt az egyetértés a tekintetben, hogy a problémát két úton-módon lehet megoldani: repatriálással vagy honosítással. Amikor az első, nagy hullám – az orosz és örmény menekültáradat – nyomán kiderült, hogy egyik út sem igazán járható és eredményes, a befogadó országok egyszerűen megtagadták, hogy állampolgárságukat veszítetteknek ismerjék el a később érkezőket, még elviselhetetlenebb sorsra kárhoztatva a menekülteket.”⁷ Arendt hangsúlyozza, hogy a menekültek státuszának megoldatlanságát alapvetően nem gonoszság motiválta, hanem az egy-

5 Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992, 353–354.

6 Uo., 353.

7 Uo., 340.

szerű tény, hogy a politika csupán a nemzeti szuverenitás keretei között lehetséges megoldásokban gondolkodott. A honosítás, repatriálás és a kiutasítás tartoztak az államok hagyományos eszköztárába, amelyek azonban egyre inkább hasznavehetetlenné váltak. A tömeges honosítás túlterhelte volna az intézményeket, a repatriálás és a kiutasítás pedig azért volt lehetetlen, mert a származási országok megtagadták, hogy visszafogadják egykori állampolgáraikat, így nem maradt más, mint az internáló vagy rosszabb esetben a koncentrációs táborok.⁸

Arendt szerint a menekülés és hontalanság legsúlyosabb következménye az otthon elvesztése, ami a teljes jogvesztés mellett a politikai közösségből való kirekesztéssel is együtt jár. „Elvesztettük az otthonunkat, azaz a mindennapi élet meghittségét. Elvesztettük a foglalkozásunkat, azaz a meggyőződést, hogy van valami hasznunk a világban. Elvesztettük a nyelvünket, természetes reakcióinkat, az egyszerű gesztusokat, az érzések keresetlen kifejezését.”⁹ Kegyetlen iróniával írja le egy bizonyos Kohn úr esetét, aki kétségbeesetten próbál asszimilálódni minden többséghez, hogy attól megkülönböztethetetlen legyen, megtagadva ezzel identitásának minden korábbi elemét.¹⁰ Ez a helyzet alapvetően jogi és közösségi státusza elvesztéséből adódik, amelyen azonban így csak egyénileg tud úrrá lenni, miközben sorstársairól igyekszik minél hamarabb elfeledkezni. Ez azonban csak a világtól való elszigeteltségét erősíti fel, ami lehetetlenné teszi, hogy ebből a helyzetből kikerüljön. A teljes jogfosztottság legabszurdabb következménye az volt, hogy a menekültek csak akkor tehetek szert újra valamilyen jogi státuszra, ha elkövettek valamit. Mindez arra utal, hogy normális körülmények között lehetetlen integrálódni a politikai közösségbe, és ezen keresztül jogok elismerésére szert tenni, a menekült tehát csak akkor válik újra jogi személlyé, ha valamivel meg lehet vádolni, hiszen akkor a jogi eljárás során kénytelenek elismerni jogait.

Emberi jog vs. szabadság?

Hannah Arendt a közösséghez való tartozás garanciájaként megpróbál egy másfajta jogot megalapozni, amely nem a természetjoghoz és nem a nemzetállami szuverenitáshoz kötődik. Az emberi jogok katalógusa

8 Uo., 337–347.

9 Hannah Arendt: *Mi, menekültek*. Id. kiad.

10 Uo.

helyett egyetlen egyet ismer el: a jogot ahhoz, hogy jogaink legyenek.¹¹ Arendt szerint ez a jog alapvetően politikai természetű az állam által elismertekkel szemben, amelyek olyan, nem politikai jellegű tényeket ismernek el, mint a születési hely vagy a leszármazás, miközben az egyén politikai képességei irrelevánsak, és nem képezik jogi elismerés tárgyát.¹² Arendt szerint szükség van ilyen genuin politikai eredetű jogra, mert politikai képességeink csak ezek között bontakozhatnak ki. Ennyiben tehát számára a szabadság és egyenlőség nem adottságok, hanem képességek, amelyek a politikai közösségeken belül aktualizálódnak a cselekvés és a beszéd révén. Ha valaki kihullik a politikai közösségből, annak nincsenek emberi jogai, sem nem szabad, sem nem egyenlő.

A jog ahhoz, hogy jogaink legyenek formula első látásra tautologikus megfogalmazás. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk, jól látszik, hogy arra utal, hogy az embernek minden esetben joga van valamilyen közösséghez tartozni, amely garantálja számára jogait, hiszen „a jogfosztottnak nem az a csapás, hogy megfosztják őket az élethez való joguktól, szabadságuktól, a boldogságra törekvés lehetőségétől vagy a törvény előtti egyenlőségtől és a vélemény szabadságtól – hiszen ezeket a formulákat egytől egyig egy adott közösségen belül felmerülő problémák megoldására szánták –, hanem az, hogy nem tartoznak semmiféle közösséghez.”¹³ Ennek alapján Arendt az emberi jogot primer és magától értetődő módon politikailag, azaz egy közösséghez való tartozásként értelmezi. Ez lehet az egyetlen garanciája annak, hogy valaki ne veszíthesse el jogait, és ne váljon menekültté vagy hontalanná. Az egyén jogai végső soron a közösséghez való tartozásból származnak, nem valamilyen filozófiai elképzelésből vagy jogi deklarációból. Az emberi jog ebben a tekintetben egészen konkrét tartalommal bír, ami ugyan közösségről közösségre változik, de mindenkinek szavatolja a közösséghez tartozás jogát, és annak révén a jogok védelmét és élvezetét. Az ember egy közösség tagjaként rendelkezik jogokkal, de ennek minősége minden esetben attól függ, hogy milyen politikai jogok illetik meg azon belül. A közösséghez való tartozás joga végső soron a politikai jogokat is magába foglalja, ezért Arendt az emberi jogokat elsősorban nem jogi vagy morális, hanem politikai természetű jelenségnek tekin-

- 11 Hannah Arendt: Es gibt nur ein einziges Menschenrecht. *Die Wandlung*, Dezember 1949, 754–770. Lásd ehhez különleges megvilágításban Demeter M. Attila: *Ethnosz és démosz*. Pro Philosophia Kiadó – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2013, 312–316.
- 12 Francesca Raimondi: Prekäre Politik. Hannah Arendt zur Flüchtlingsfrage. *HannahArendt.net*, Band 2016 (8):1, 93–109.
- 13 Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Id. kiad. 355.

ti.¹⁴ Véleménye szerint az emberi jogok csakis politikai cselekvés révén érvényesíthetők, hiszen az az ember, akit megfosztanak minden kapcsolattól, csakis fizikailag létezik.

Arendt elgondolásában a cselekvés azonos a szabadsággal, mert nem az a szabad ember, aki jogokkal rendelkezik, hanem az, aki képes cselekedni a politikai közösségben a vele egyenlők között. Az emberi jogok végső soron elválaszthatatlanok a cselekvéstől, mert csak annak kontextusában realizálódhatnak, másképpen nem is léteznek. Arendt számára a szabadság nem állapot, hanem tevékenység, egészen pontosan cselekvés és beszéd. Ennek feltétele az egyenlőség, ami számára megint csak aktív viszonyként képzelhető el. Az egyenlőség ugyanis alapvetően politikai természetű jelenség, és különbözik az univerzális egyenlőségtől, amely a faj minden tagját egyformán megilleti. A politikai egyenlőség azon alapul, hogy a közösség tagjai egymást kölcsönösen elismerik, mint a jogok hordozóit. A jogokkal való rendelkezés tehát több, mint a pozitív jogok alkotmányos garanciája, sokkal inkább azt jelenti, hogy az ember úgy része egy politikai közösségnek, hogy egyediségét és egyszerűségét mások előtt kifejezheti.

A menekülés és a hontalanság Arendt szerint nem egyszerű jogfosztás, mert a menekültek nem csak jogaikat veszítik el, hanem a politikai cselekvőképességüket is. Ha elfogadjuk a fenti emberi szabadságra és egyenlőségre vonatkozó arendti premisszát, akkor az csakis úgy értelmezhető, mint egy politikai közösség tagjaként másokkal együtt gyakorolt képesség, amely az emberi egyediséget és egyszerűséget érvényre juttatja, de a menekültek és hontalanok előtt zárva marad. Arendt úgy véli, hogy az egyetlen kiút ebből a paradox helyzetből a pária lázadása, aki nem rejtőzik el, nem akar másnak látszani, mint ami, és ezzel megzavarja a rendet, vagy nyíltan szembe is fordul vele.¹⁵ A pária valójában már létével lázad, mert feltárja helyzetét, és nem akarja megszépíteni vagy elrejtteni azt. Kívül marad a politikai közösségen, mégis részévé válik a nyilvános térnek. Éppen kirekesztése nyitja meg előtte a politizálás lehetőségét, de ez a politika mindig más, mint a szabadok és egyenlők együttléte a nyilvánosság szférájában, mert a pária magányos. Jogot formál ugyan a politikára, de nem válik részévé a közösségnek, örök kívülálló marad, miközben meghallgatásra és elismerésre törekszik. „Most sokkal inkább, mint eddig bármikor, az a véleményem, hogy emberhez méltó életet csak a társadalom peremén lehet élni, miközben az em-

14 Stefan Gosepath: Hannah Arendts Kritik der Menschenrechte und ihr „Recht, Rechte zu haben“. In Heinrich-Böll-Stiftung (Hg.): *Hannah Arendt: Verborgene Tradition – Unzeitgemäße Aktualität?* Akademie Verlag, Berlin, 2007, 279–288.

15 Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Id. kiad. 70–82. ill. Arendt: *Mi, menekültek*. uo.

ber több-kevesebb humorral azt kockáztatja, hogy vagy megkövezi a társadalom, vagy éhhalálra ítéli.”¹⁶

A mai menekültek már csak a legritkább esetben valamilyen vallási, etnikai vagy szervezett politikai csoport tagjai, ezért sem adott számukra a közös politikai cselekvés lehetősége. Mivel a menekültekre és hontalanokra manapság már nem is tekintünk politikai közösségként, ezért nem is politikai vagy jogi követelésekkel lépnek fel, hanem társadalmi vagy szociális helyzetük alapján igényelnek elismerést, amelyek azonban természetüknél fogva apolitikus érdekekkel és státuszokkal járnak együtt. A menekültek politikai tevékenysége már nem a politikai önszerveződésre és önmeghatározásra törekszik, hanem sokkal inkább az egyén apolitikus törekvésére és sebezhetőségére hivatkozik. Mindez a helyzet konzerválásához vezet, mert a viszonyok megváltoztatásához minden esetben politikai cselekvésre van szükség.

Arendt a jogokat nem tekinti magától értetődőnek, ezért fogalmazza meg azt az elvet, amely szerint minden embernek *joga van ahhoz, hogy jogai legyenek*. De vajon kire vonatkoznak, és mit tartalmaznak ezek a jogok? Seyla Benhabib szerint a két tagmondatban a jog, illetve jogok különböző jelentéstartalmakkal bírnak, amelyek vizsgálata nélkül nehezen értelmezhetőek Arendt elképzelései.¹⁷ Az első tagmondatban a jog az egész emberiséget megilleti, és arra utal, hogy emberként jogunk van arra, hogy valamilyen közösséghez tartozzunk, és ettől a jogunktól senki sem foszthat meg. Ebben az esetben a jog fogalma elsősorban egy morális igényt fogalmaz meg, amelynek alapján minden ember közvetlenül és elidegeníthetetlenül élvezheti a közösséghez való tartozásból adódó jogokat. A második tagmondatban nem véletlenül állnak a jogok többes számban, mivel arra utalnak, hogy valakit egy közösség tagjaként bizonyos jogok megilletnek arra, hogy tegyen valamit, és ebben senki más nem korlátozhatja. A jogok ezen elképzelése valójában a polgári jogokat jelenti, és így magába foglalja nemcsak a jogokra igényt tartó egyént és az azt elismerő közösséget, hanem a mindenki számára egyformán garanciát jelentő intézményeket is. A két jog elsősorban abban különbözik, hogy amíg az első feltétel nélkül minden embert megillet, addig a második csak az első következményeként előállt közösség tagjait. Az első nem feltételezi a

16 Hannah Arendt levele Karl Jaspershez 1946. január 29-én. Magyarul *Nagyvilág*, 2000:9, 773.

17 Seyla Benhabib: *The Rights of Others. Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 49–69. Magyarul Uó: „A jog ahhoz, hogy jogaink legyenek”: Hannah Arendt a nemzetállam ellentmondásairól. *Kellék*, 2008:35, 85–98. Fordította: Demeter M. Attila.

jogi és politikai közösség meglétét, a második viszont csakis ebben a keretben értelmezhető.

Az Arendt által javasolt formula valóban megoldhatja az emberi jogok problémáját, de a hontalanságát biztosan nem, mivel fennmarad a kérdés, hogy ki szavatolja és érvényesítse ezt a jogot. Arendt szerint ahhoz, hogy valaki ne veszíthesse el a jogait, arra van szükség, hogy egy másféle szuverenitásértelmezés adja az alkotmányos alapokat. Ennek mintaképét az amerikai politikai gyakorlatban találja meg, amely szakít az európai nemzetállam azon gyakorlatával, hogy a népakaratra vezesse vissza a legitimitást. Az Amerikai Egyesült Államokban ez az alap nem az általánosnak feltételezett népakarat valamiféle variációja, hanem a sokak egyesülése egyetlen politikai közösségbe, amely a kölcsönös elköteleződésen és a belőle fakadó hatalommegosztáson alapul. Arendt számára az amerikai politikai hagyomány jelentősége abban áll, hogy alapja nem egy szubsztanciális identitás vagy történelmi hivatkozás, hanem a politikai szabadság és egyenlőség gyakorlata.¹⁸ Arendt ennek révén tarja meghaladhatónak az európai nemzetállamok állampolgári és emberi jogi feltételrendszerét, amely szerinte végzetes következményekkel jár és járhat.¹⁹ Ez az alternatíva Arendt szerint még akkor is valóságos, ha elismeri, hogy az amerikai politikai gyakorlat különleges körülmények között jött létre, és tetszés szerint nem másolható.

A menekültkérdés politizálása

Manapság nagyon távol állunk attól, hogy a menekültek jogainak témáját a kérdés bonyolultságának megfelelően kezdjük el újragondolni. A jó társadalmak nehezen hajlandók a viták lefolytatására, mert azok a modern társadalmak bizonyos politikai és jogi apóriáira mutatnak rá, amelyekre sokan úgy tekintenek, mint amelyeket nem érdemes bolygatni, mert több probléma adódhat belőlük, mint amennyit megoldanak. Miközben a globalizáció feltartóztathatatlanul halad előre, úgy tesznek, mintha a nemzetállami rend és benne az emberi jogok kérdése érinthetetlen és megváltoztathatatlan lenne. De a menekültek, akik kiesnek a politikai és a jogrendből, alapjaiban kérdőjelezik meg ezeket, és

18 Hannah Arendt: *A forradalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991, 215–233.

19 Ezen alapultak legfontosabb kifogásai a cionizmussal és Izrael állammal mint nemzetállammal szemben. Vö. Balogh László Levente: Virágcsokor és gyászjelentés helyett. Hannah Arendt Izrael állam alapításáról. *Holmi*, 2008:12, 1594–1600.

ezzel arra figyelmeztetnek, hogy szélsőséges vagy legalábbis szélsőségesnek tekintett helyzetekben túl könnyen mondunk le bizonyos magától értetődőnek tartott emberi jogokról, márpedig ha ezekhez nem ragaszkodunk minden áron és nem vesszük őket komolyan, akkor éppen a modern társadalmakat integrálni képes instanciáról mondunk le. Kétségtelen, hogy az emberi jogok és a menekültkérdés ilyen jellegű összekapcsolása sokáig nem tartozott a legégetőbb politikai viták közé. Mára azonban már nem annyira az elhallgatás a jellemző, mint a kérdés szélsőjobboldali pártok vagy populista mozgalmak révén való tematizálása, amelyeknek természetesen nem érdekük ennek nyílt és innovatív politikai vitája, sokkal fontosabb és gyümölcsözőbb számukra a téma félelmen, haragon, irigységen és más frusztráló érzelmeken alapuló emocionalizálása, ami ma nyilvánvalóan széles rétegekre van hatással. Ez a megközelítés csak egyszerű válaszokat ismer, és semmilyen árat, még a jogokról való lemondást sem sajnálja a képzelte biztonságáért. Ezek után az sem meglepő, hogy ez a szemlélet lassanként felmorzsolja a szolidaritást, és gyengíti a társadalom cselekvésen alapuló összetartását, a folyamat végén pedig megjelennek a fölöslegesek tömegei, akikkel már szinte bármit meg lehet tenni. Mindez tehát már nem egyszerűen az emberi jogokról, illetve garanciájukról szól, hanem a társadalom morális állapotáról és politikai szövetéről, amely mára meglehetősen szétromcsolódott. Talán ma már csak abban reménykedhetünk, hogy ezek a folyamatok nem valami még rosszabbat előlegeznek meg, és nem egy újabb katasztrófa előtt állunk.

